

Center for Strategic Studies of the
Islamic Republic of Iran Army

**Journal Of
Army Strategic Research**
Print ISSN:27834212
Volume 4, Issue 13
Autumn 2025
P.P. 1-20

Future-Building Drivers in the Security Environment of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan

Mohammad Sabahi ¹, Hamidreza Nadi ²

Abstract

Due to the strategic importance of the Eurasian region for important international actors, especially the United States, during the past two decades, relations between the Republic of Azerbaijan and the powers hostile to the Islamic Republic of Iran have expanded unprecedentedly, and an increase in tensions between the Republic of Azerbaijan and Iran is likely.

Objective: The current research examines the drivers of future construction in the security environment of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan.

Method: This research seeks to answer the question, what are the drivers of future construction in the security environment of the Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran? In this descriptive-analytical article, the statistical population of top experts, managers and officials of the army and the country, and faculty members who have a research background in the field of future studies and are familiar with the issues of the Caucasus region was determined to the number of 30 people.

Collecting information is a library and field method. Data analysis has been done in a quantitative and qualitative manner using Chi-square test.

Findings: In the results of the research, 575 drivers were identified and summarized into 21 titles after scoring by the expert group.

Originality: according to which the most important drivers in the research results; The alignment of the Republic of Azerbaijan with the anti-Iranian, American, NATO and Zionist regime strategies for geopolitical isolation and containment of the Islamic Republic of Iran and in the next priority; De-ideologicalization and creation of religious challenges and efforts to eliminate religious tendencies in the region from the point of view of laicism were identified as the second most important driver in the emergence of security threats in the security environment of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan

Keywords: Security environment, driver titles, Republic of Azerbaijan, Iran.

Citation: Sabahi, Mohammad; Nadi, Hamidreza (2025). Future-Building Drivers in the Security Environment of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. *Journal Of Army Strategic Research 4 (13)*1-20.

1. PhD Student, Defense Management, Dafos Eja, Tehran, Iran.

(Corresponding Author)Email: Mohammad.sabahee@gmail.com

2. PhD in National Security, National Defense and Strategic Research University and Institute, Tehran, Iran.

Received: 2025/04/16
Accepted: 2025/08/09

Type: Research - based

پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان

محمد صباحی^۱، حمیدرضا نادی^۲

چکیده

با توجه به اهمیت راهبردی منطقه اوراسیا برای بازیگران مهم بین‌المللی به‌ویژه آمریکا، طی دو دهه گذشته، مناسبات آذربایجان با قدرت‌های متخاصم با ج.ا. ایران گسترش بی‌سابقه داشته و افزایش تنش‌های ج. آذربایجان در رابطه با ایران محتمل است. هدف؛ تبیین پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان است. روش؛ در این مقاله توصیفی-تحلیلی، جامعه آماری از کارشناسان عالی، مدیران و مسئولین لشکری و کشوری و اساتید عضو هیئت‌علمی که دارای سابقه پژوهشی در حوزه آینده‌پژوهی و با مسائل کشورهای حوزه قفقاز آشنا هستند به تعداد ۳۰ نفر تعیین گردید. گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و میدانی است. تجزیه و تحلیل داده‌ها به شیوه کمی و کیفی با بهره‌گیری از آزمون خی دو صورت گرفته است. یافته‌ها؛ ۵۷۵ پیش‌رانه (ساخت آینده در محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان) شناسایی و پس از امتیازدهی گروه خبرگی به ۲۱ عنوان تلخیص یافت؛ نتایج؛ بر این اساس با اهمیت‌ترین پیش‌رانه در نتایج مقاله؛ همسویی جمهوری آذربایجان با راهبردهای ضدایرانی، آمریکا و ناتو و رژیم صهیونیستی برای انزوای ژئوپلیتیکی و مهار جمهوری اسلامی ایران و در اولویت بعدی؛ ایدئولوژیک زدایی و ایجاد چالش‌های مذهبی و تلاش برای حذف گرایش‌های مذهبی در منطقه با نگاه لائیسیته به‌عنوان پیش‌رانه با اهمیت دوم در بروز تهدیدات امنیتی در محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان شناسایی گردید.

واژگان کلیدی: محیط امنیتی، عامل پیش‌رانه، جمهوری آذربایجان، ایران.

استناد: صباحی، محمد؛ نادی، حمیدرضا (۱۴۰۴). پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش ۴(۱۳) ۲۰-۱.

۱. دانشجوی دکتری، مدیریت دفاعی، دافوس آجا، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: Mohammad.sabahee@gmail.com

۲. دکتری امنیت ملی، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران.

مقدمه

در ربع قرن اخیر و پس از اعلام استقلال جمهوری آذربایجان، روابط جمهوری اسلامی ایران و این کشور با فراز و فرودهایی همراه بوده است. همواره پتانسیل‌های فراوانی برای همکاری اقتصادی، فرهنگی و سیاسی دو طرف وجود داشته که بنا به محدودیت در امکانات و شرایط خاص، امکان بالفعل کردن همه آنها وجود نداشته‌است. در دوره حکومت جمهوری دموکراتیک آذربایجان در سال ۱۹۲۰-۱۹۱۸ که مصادف بود با وضعیت انقلابی در روسیه و زوال حکومت قاجاریه در ایران، روابط ایران و جمهوری دموکراتیک آذربایجان استوار و به اثبات نبود. در دوره اتحاد جماهیر شوروی بالطبع، روابط با آذربایجان در چارچوب توافقات و روابط با مسکو تنظیم می‌شد. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان گرچه روابط رسمی از دی ماه ۱۳۷۰ آغاز شد و ایران به فاصله پنج ماهه استقلال این کشور را به رسمیت شناخت اما تا کودتای خرداد ۱۳۷۲ (ژوئن ۱۹۹۳) در اثر تبلیغات ضد ایرانی رهبر جبهه خلق و رئیس‌جمهور وقت جمهوری آذربایجان «ابوالفضل ایلچی بیگ» روابط دو کشور در سطح مطلوبی نبود. در دوران حیدر علی‌اف، ایران کمک بسیاری به جمهوری آذربایجان جهت ورود به سازمان همکاری اقتصادی (اگو) و سازمان همکاری اسلامی نمود. سفرهای رسمی رؤسای‌جمهور وقت دو طرف به پایتخت‌های یکدیگر که در سال ۱۳۷۳ منجر به امضای ۹۰ سند در زمینه‌های گوناگون و خصوصاً اعلامیه گروه‌های دوستی میان دولت‌ها و مجالس دو طرف گردید نشان از بهبود روابط طرفین داشت (کاظمی پوردهبانه و همکاران، ۱۳۹۹). در پی سیاست غرب‌گرایانه جمهوری آذربایجان برای مدتی روابط در سطح مذکور متوقف ماند اما در سال ۱۳۷۸ اسناد همکاری از ۹۰ به ۱۱۰ سند مبادله شده رسید و در اواخر دوران ریاست جمهوری حیدر علی‌اف، روابط گرم‌تر از پیش شد. که در این باره رئیس‌جمهور وقت جمهوری آذربایجان حیدر علی‌اف اظهار داشت که: «کشور ما با هیچ کشور دیگری به‌قدر ایران تا به این حد وابستگی تاریخی ندارد، بر اساس سیاست دولت ما؛ دوستی و برادری با ایران دائمی است و ما آن را توسعه خواهیم داد». در ادامه مسئله رژیم حقوقی دریای خزر از نقاطی بود که در سال ۱۳۸۰ برجسته شد. به‌طور کلی فضای توأم با بیم و امید در روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان در دوران ریاست جمهوری الهام علی‌اف فرزند رئیس‌جمهور فقید حیدر علی‌اف، تا به امروز ادامه یافته‌است.

بیان مسئله؛ در شرایط کنونی روابط میان جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان به‌رغم بهره‌مندی از بعضی زمینه‌های فرصت‌ساز همچنان با چالش‌های عمده‌ای مواجه است

(پورا احمدی میبیدی و بدین، ۱۳۹۹). به طوری که ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان اختلاف‌های وسیع و عمیقی با یکدیگر دارند که دائم در حال تقویت یکدیگرند و به این سادگی نیز قابل رفع نیستند. بنابراین روابط بین دو کشور فراز و فرودهای متعددی را به خود دیده و در حال حاضر در مرحله جدیدی از تنازع و تخصم به سر می‌برد از این رو آینده پژوهی تهدیدات امنیتی احتمالی متصور از جانب این کشور امری کاملاً ضروری است و برای شناخت بیشتر روابط حساس دو کشور و داشتن پیش‌آگاهی از مسیر تغییرات حاکم بر این روابط با رویکردی آینده‌نگرانه، بررسی پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان نیازمند کار پژوهشی است و با نگرش به اینکه سناریو مجموعه‌ای متشکل از توصیف وضع آینده و تسلسل رویدادهایی است که به گذار از وضع کنونی به وضع آینده می‌انجامد. شناسایی پیش‌ران‌ها و روندهای آینده، دغدغه‌ی اغلب دولت‌ها و مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری راهبردی محسوب می‌شود و با مشخص شدن پیش‌رانه‌های ساخت آینده، امکان تبیین سناریوها ایجاد می‌گردد (نصیرزاده و همکاران، ۱۴۰۰). بنابراین با توجه به شرایط حاکم بر منطقه، روابط ایران و آذربایجان هر روز به سمت افزایش تنش حرکت می‌کند و نظر به اینکه تاکنون مطالعه علمی، دقیق و مدونی در این خصوص انجام نشده است، محقق در صدد پاسخ به این سؤال هست که؛ «پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی جمهوری آذربایجان و ج.ا. ایران چیست؟»

اهمیت و ضرورت: با توجه به اهمیت راهبردی منطقه اوراسیا برای بازیگران مهم بین‌المللی به‌ویژه آمریکا، طی دو دهه گذشته، مناسبات آذربایجان با قدرت‌های متخاصم با جمهوری اسلامی ایران به‌خصوص رژیم صهیونیستی در حوزه‌های مختلف و به‌خصوص اطلاعاتی-امنیتی و دفاعی گسترش بی‌سابقه داشته است، به طوری که روابط دو کشور ایران و آذربایجان طی چند سال اخیر، یکی از بحرانی‌ترین شرایط را در دو دهه اخیر تجربه می‌نماید. در راستای کمک به ارائه نقشه‌راه و چشم‌انداز برای تصمیم‌گیرندگان دستگاه‌های دفاعی و امنیتی و سیاست خارجی کشور جهت مواجهه هرچه‌بهرتر با مخاطرات و تهدیدهای متصور از رفتار آذربایجان، لازم است کارهای پژوهشی در مورد آینده روابط دو کشور صورت‌پذیرد تا تصویری واقعی‌تر از این روابط ترسیم گردد. بنابراین پیش‌بینی از تحولات آینده و سناریوهای امنیتی محتمل جمهوری آذربایجان در رابطه با ایران از آن جهت ضروری است که پیشگیری از تهدیدهای امنیتی در آینده نیازمند آگاهی و درجه‌ای از حضور فعال ایران در مسائل

سیاسی-امنیتی منطقه است و نظر به احتمال تر شدن افزایش تنش‌های جمهوری آذربایجان در رابطه با ایران، انجام پژوهش "پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان" برای امنیت و منافع ج.ا. ایران اهمیت دارد، چراکه با تصویر در ست از محیط پیرامونی و عوامل تأثیرگذار بر آینده می‌توان ساخت آینده را در جهت تحقق اهداف خود برنامه‌ریزی کرد.

هدف، سؤال و فرضیه؛ در این مقاله؛ «بررسی پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان» به‌عنوان هدف اصلی مقاله و «پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی جمهوری آذربایجان و ج.ا. ایران چیست؟» به‌عنوان سؤال اصلی مقاله در نظر گرفته شده‌است و با توجه به اینکه این مقاله به‌روشنی توصیفی بوده و قصد آزمون فرضیه‌ها را ندارد و تأثیر متغیرها را بر همدیگر اندازه‌گیری نمی‌کند بنابراین محقق به‌دنبال پاسخ‌گویی به سؤالات و دستیابی به اهداف است و این پژوهش فاقد فرضیه است.

پیشینه:

در بررسی تحقیقات مشابه صورت‌گرفته مواردی به شرح زیر تحصیل گردید:

- پژوهش گروهی توسط دانشجویان دوره ۳۱ مطالعات گروهی شماره ۸ دافوس (۱۴۰۰)، تحت‌عنوان «تحلیل تحولات نظامی حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ و تأثیر آن بر امنیت نظامی جمهوری اسلامی ایران» در سال ۱۴۰۰ در دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا تدوین شده و هدف از انجام این پژوهش پاسخ به این سؤال است که «تحولات نظامی حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ چه تأثیری بر امنیت نظامی جمهوری اسلامی ایران دارد؟» یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که با حضور نظامی و ارسال کمک‌های نظامی جاه‌طلبانه ترکیه، آذربایجان به یک قدرت تهاجمی تبدیل شده‌است و شکست ارمنستان در مناقشه قره‌باغ باعث برهم‌خوردن موازنه قوا در منطقه قفقاز شده‌است لذا تحولات نظامی حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز بر امنیت نظامی جمهوری اسلامی ایران تأثیر منفی دارد (جعفری‌نیا، ۱۴۰۰).

- دکتر میترا راه‌نجات و حسن کبیری (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت‌عنوان «واکاوی عوامل اقتصادی- امنیتی و اگرایی روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶» به این موضوع پرداخته‌است که عمده عوامل مؤثر بر واگرایی روابط دو کشور آذربایجان و ایران را باید در قالب عوامل اقتصادی، امنیتی و سیاسی جست‌وجو کرد که توسط بازیگران

منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای به‌عنوان یک ابزار نفوذ جهت محدود کردن دامنه نفوذ ایران در منطقه و تهدید بر ضد ایران استفاده شده‌است. (راه‌نجات و کبیری، ۱۳۹۷)

- آقای خوزین، حسن (۱۴۰۱) در تحقیقی تحت‌عنوان «تبیین راهبردی پیامدهای امنیتی ناشی از حضور کشورهای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای در جمهوری آذربایجان و ارائه راه‌کار مناسب عوامل مؤثر در ارتقا همکاری دفاعی جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان» به این سؤال پرداخته‌است که «راهبرد پیامدهای امنیتی ناشی از حضور کشورهای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای در جمهوری آذربایجان چیست و راه‌کار مناسب عوامل مؤثر در ارتقا همکاری دفاعی جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان کدام است؟» یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که تنگ‌تر شدن حلقه محاصره امنیتی کشور، افزایش تنش‌های مرزی و قومی، کوتاه شدن دست بلند ایران در نفوذ منطقه‌ای، رصد و جاسوسی علیه کشور و حذف ج.ا. ایران از معادلات منطقه‌ای ضمن حضور عناصر تکفیری و سلفی در مجاورت مرزها، مهم‌ترین تأثیرات حضور کشورهای مذکور بر امنیت ملی کشور بوده و نخستین و مهم‌ترین راه‌کار برای کاهش و خنثی سازی آثار منفی این کشورها بر امنیت ملی ج.ا. ایران، گسترش ارتباطات دیپلماتیک و شفاف‌سازی راهبرد ج.ا. ایران در قبال همسایگان و بعدازآن اعتمادسازی در میان همسایگان است. (خوزین، ۱۴۰۱)

همان‌طور که قابل‌ملاحظه است، با اینکه تحقیقات اندکی در این حوزه انجام پذیرفته است اما تحقیقی که به‌صورت خاص به بررسی پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان بپردازد، یافت نشد؛ بنابراین این مقاله از این حیث دارای نوآوری است. تهدید: تهدید عبارت است از قابلیت‌ها، نیت و گاه اقدام دشمنان بالقوه و بالفعل برای ممانعت از دستیابی موفقیت‌آمیز خودی به علائق و مقاصد امنیت ملی به‌نحوی که ثبات سیاسی و امنیت ملی کشور به خطر بیافتد. تهدید ممکن است اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نظامی و یا تهدید نرم، نیمه سخت و سخت بوده و از نوع خارجی یا داخلی باشد (ریوندی، ۱۳۹۸: ۳۰).

امنیت: امنیت با توانمندی یک ملت در بازداشتن از حمله یا دفاع از آن، ظهور و سقوط می‌کند. عناصر اصلی که تقریباً در تمام تعاریف امنیت مشاهده می‌گردد، ارزش‌ها، خطرات یا تهدیدهاست. هم ارزش‌های عمومی و هم تهدیدهای عمومی، احتمالاً به رهیافت امنیت جمعی در میان کشورهای مستقل منجر می‌گردد (قزلباش، ۱۳۹۶).

عمق استراتژیک (عمق راهبردی): یک واژه در ادبیات نظامی است که به‌طور گسترده به فاصله بین خط مقدم و بخش‌های نبرد در مناطق اصلی از مراکز صنعتی، پایتخت و قلب کشور و دیگر مراکز اصلی جمعیت و تولید نظامی اطلاق می‌شود. (بیک، ۱۳۹۵: ۶۷).

اهم تنش‌های موجود در روابط بین ایران و آذربایجان؛

وجود اختلاف دیدگاه در رژیم حقوقی دریای خزر و مسائل مربوط به بهره‌برداری از منابع انرژی این دریا و نیز کنار گذاشته شدن ایران از پروژه‌های مرتبط از جمله حذف سهم ایران از کنسرسیوم نفتی.

عدم ایفای نقش توسط ایران در مذاکرات صلح قره‌باغ و واگذاری این مذاکرات به گروه مینسک، شورای امنیت و همکاری اروپا به جای سازمان ملل که هرگونه توان نفوذ و تأثیرگذاری را از ایران سلب کرد.

وجود اندیشه‌های ناظر بر اتحاد و ترویج پان‌ترکیسم در آذربایجان و حساسیت و هراس بیش از اندازه ایران از این موضوع که در گذشته روابط دو کشور گاهی باعث اتخاذ سیاست‌های نادرست مبتنی بر تحلیل‌های سیاسی و امنیتی بسیار سطحی شد.

پیمان استراتژیک ایران با ارمنستان که در چارچوب پیمان سه جانبه ایران-ارمنستان-یونان صورت گرفته است و این مسئله افق روابط آذربایجان و ایران را تیره می‌سازد.

روند رو به گسترش روابط آذربایجان با آمریکا و رژیم اشغالگر قدس که ناقض مرزهای تعیین شده در چارچوب استراتژیک سیاست خارجی ایران بوده و این امر سبب می‌شود ایران با رویه‌ای که در سیاست خارجی خود دارد، هیچ‌گاه به آذربایجان به مثابه یک متحد استراتژیک ننگردد.

از دست دادن موقعیت‌های به دست آمده توسط ایران که از جمله می‌توان به تأخیر ایران در به رسمیت شناختن استقلال آذربایجان (در حالی که کشورهای ترکیه، پاکستان و مصر در این زمینه به‌موقع عمل کردند) و عدم موافقت ایران با عضویت رسمی آذربایجان در سازمان همکاری‌های اقتصادی (اگو) در شرایطی که ترکیه این عضویت را پذیرفت اشاره کرد افزون بر اینها ایران همواره با اطلاق نام آذربایجان بر این کشور مخالفت کرده و این مخالفت‌ها گاهی از سوی مشاوران وزارت خارجه نیز اعلام می‌شد و در مطبوعات به‌صورت گسترده منتشر شد. این مسئله در شرایطی که آذربایجان توسط یک کشور خارجی مورد تجاوز قرار گرفته‌بود و این نام علاوه بر اینکه از دیر باز به این سرزمین اطلاق می‌شد، توسط مردم، دولت و مجلس این کشور پذیرفته شده بود، عکس‌العمل منفی شدیدی را از طرف آنها در پی داشت.

ایجاد ارتباط رسمی یا غیر رسمی برخی از نمایندگان ارگان‌های دولت ایران با اعضای حزب اسلامی آذربایجان که همواره موضعی مخالف نسبت به دولت این کشور دارد، که شائبه کمک رسمی ایران به این حزب مخالف را تقویت کرد.

انجام اقدامات تهدیدآمیز آذربایجان علیه امنیت ملی ایران شامل؛ امکان اجازه به دشمن برای حمله به ایران از قلمرو آن کشور و ائتلاف علیه ایران. گسترش حضور مستشاران و سرویس امنیتی رژیم صهیونیستی، ترکیه و شرکای غربی در ج. آذربایجان

تقویت سامانه‌های جمع‌آوری اطلاعات فنی و پنهان سرویس‌های حریف علیه ج. ا. ایران در خاک ج. آذربایجان از جمله استقرار پایگاه‌های شنودی و مخابراتی رژیم صهیونیستی در جوار مرزهای ج. ا. ایران

افزایش فعالیت‌های نظامی در جوار مرزهای ج. ا. ایران در مرز مشترک با ج. آذربایجان افزایش معابر وصولی و نفوذی از خاک ج. آذربایجان به خاک ج. ا. ایران با آزادسازی مناطق اشغال شده و بهره برداری رقبا و سرویس‌های حریف از این موقعیت

ناامنی در مسیر اتصال ج. ا. ایران و ارمنستان
افزایش تحرکات نظامی در نخجوان و احتمال باز شدن جبهه جدید درگیری
افزایش تحرکات مرزی ارتش ترکیه و احتمال احداث پایگاه نظامی در نخجوان
کاهش نقش ژئوپلیتیکی ج. ا. ایران (در حوزه انرژی- ترانزیت کالا و...)

سرنوشت مبهم مزدوران اعزام شده به منطقه (اسکان و تغییر بافت و تبعات آن)
آمدگی جمهوری آذربایجان برای پذیرش نیروهای مسلح معارض ج. ا. ایران (منافقین)
ایجاد تسهیلات برای فعالیت اتحادیه آذربایجان واحد و فعالیت کنگره آذری‌های جهان (موسوی شهیدی و احمدی کروچ، ۱۳۹۸).

زمینه سازی برای نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای در منطقه قفقاز از جمله ایالات متحده آمریکا، رژیم اشغالگر قدس (ایجاد قرینه لبنان در آذربایجان) و ترکیه (احداث پایگاه نظامی در نخجوان) عربستان سعودی (باهدف گسترش اندیشه وهابیت در آذربایجان) و همکاری اطلاعاتی آذربایجان با این کشورها (اعظمی و سلطانی، ۱۳۹۶).

سهولت تردد شهروندان آن کشور به ایران از طریق جمهوری خودمختار نخجوان و برخورد نکردن جمهوری اسلامی ایران در برابر تردهای این اتباع.

انتقال و شیوع بیماری‌های مقاربتی مانند ایدز و... از طریق اتباع آذری متردد. ازدواج‌های فامیلی بین شهروندان آذری و جمهوری اسلامی ایران به صورت قانونی و غیرقانونی و سکونت آنان در شهرها و روستاهای جدار مرز. اقامت بستگان اتباع ایرانی در جمهوری آذربایجان و ارتباطات تلفنی و حضوری آنان به دلیل سهولت تردد و بهره‌برداری سرویس حریف از آنان. تحریف تاریخ و تمامیت ارضی ایران در کتب رسمی ج. آذربایجان (همان، ۱۳۹۶). تبلیغ و ترویج پان‌آدریسم در مناطق و استان‌های آذری‌نشین و تحریک آنان مبنی بر تضييع حقوق آذری‌ها در ایران.

ادعای پیوند مناطق آذری‌نشین دو سوی ارس (ادعای اینکه آذربایجان کشور مستقلی است که توسط رود ارس به دو قسمت تقسیم شده است). این موضوع به نحوی است که نصیب نصیب‌زاده از اعضای شورای مرکزی حزب «مساوات» باکو در مقاله‌ای در خصوص ایجاد آذربایجان واحد، وضعیت کنونی آذربایجان، اقدامات جمهوری اسلامی ایران در قبال خودمختاری آذربایجان، پیشنهاد مقابله با جمهوری اسلامی ایران و... مطالبی را عنوان داشته که در بخشی از آن چنین آمده است: «در خصوص ایجاد آذربایجان واحد باید از دو مرحله بگذریم: (۱) استقلال آذربایجان جنوبی (ایران). (۲) اتحاد آذربایجان جنوبی مستقل و آذربایجان شمالی مستقل».

باید به جنبش‌های ناسیونالیست آذربایجان ایران کمک‌های سیاسی - معنوی گسیل شود و روابط با آنها گسترش یابد. در مرحله کنونی جنبش، باید روی شعار: «دمکراسی برای ایران خودمختاری برای آذربایجان» به صورت وسیع‌تری تأکید شود. مناسبات با جمعیت‌های فرهنگی موجود در اروپا و آمریکا که اکثراً به وسیله اهالی جنوب تأسیس شده‌اند، باید گسترش یابد و به آنها ضرورت اتحاد تلقین شود و به نظام‌مند شدن جنبش‌های ملی در جنوب کمک کرد».

دولت آذربایجان روز ۲۶ دسامبر هر سال را به عنوان روز وحدت آذری‌های جهان تعطیل رسمی اعلام کرده است و بعضاً بودجه‌هایی را برای پیشبرد اهداف قوم‌گرایانه اختصاص می‌دهد (اعظمی و سلطانی، ۱۳۹۶).

بررسی‌های انجام شده درباره موضوع و منطقه ژئوپلیتیکی مورد مطالعه نشان می‌دهد که عوامل مؤثر بر واگرایی در روابط بین ج.ا. ایران و آذربایجان به شرح زیر است:

اختلاف نظر رهبران دو کشور بر سر مسائل محلی و منطقه‌ای و وجود تفاوت‌های ساختی میان دو کشور.

وابستگی‌های استراتژیکی کشور آذربایجان به کشورهای منطقه‌ای و جهانی و تأثیرپذیری وجود منافع ملی متعارض بین دو کشور، که در این خصوص کشور آذربایجان منافع خود را در نزدیکی به کشورهای غربی دانسته و این کشورها نیز با ایران دارای اختلافات عدیده‌ای هستند.

عدم استفاده رهبران ایران از فرصت‌ها و رفتن به دنبال سیاست‌های تحریک‌آمیز در منطقه مثل برقراری ارتباط با ارمنستان، یونان و.....

عدم اعتماد در میان اندیشمندان و نخبگان کشور آذربایجان نسبت به ایران و تهدید دانستن ایران علیه کشور خود.

چالش‌های موجود میان ایران و کشورهای غربی به‌خصوص آمریکا و اتحاد اروپا که موجب جلوگیری از حل شدن مشکلات منطقه مثل تعیین یک رژیم حقوقی مناسب برای دریای خزر و نزدیکی ایران به این کشورها شده‌است.

خصوصیت‌های موجود میان ایران، ترکیه و رژیم اشغالگر قدس که خود می‌تواند تأثیرات زیادی بر واگرایی بین دو کشور داشته‌باشد.

عدم تدوین و تنظیم استراتژی مناسب و حساب شده توسط جمهوری اسلامی ایران در رابطه با کشورهای منطقه و جهان به‌خصوص کشور آذربایجان.

اهمیت اقتصادی منطقه و چشم‌داشت کشورهای جهان به آن، که زمینه حضور آنها را در منطقه توجیه نموده و حضور ایران را با مشکل روبه‌رو می‌سازد.

روابط جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی

اختلاف در رژیم حقوقی دریای خزر (وجود میدان‌های نفتی و گازی متعدد در این منطقه موجب اختلاف نظر دو کشور بر سر تعیین خط مرزی شده‌است).

همسویی ج. آذربایجان با راهبردهای ضدایرانی آمریکا و ناتو

فعالیت‌های پان‌ترکیستی و پان‌آذریستی در جمهوری آذربایجان

آلودگی دریای خزر (جمهوری آذربایجان تنها کشور حاشیه دریای خزر است که پروتکل الحاقی به کنوانسیون دریای خزر را امضا نکرده و همچنین آلوده‌کننده‌ترین کشور حاشیه این دریا است).

با توجه به اینکه کشور جمهوری اسلامی ایران همواره بر مبنای اجرای سیاست تنش‌زدایی در منطقه و جهان به دنبال برقراری روابط با تمامی کشورها به خصوص کشورهای همسایه و به‌ویژه کشور شیعه‌نشین آذربایجان بوده است، نبایستی از نظر دور داشت که سیاست‌های حاکم بر کشور آذربایجان و قرار گرفتن آن کشور در حوزه ژئوپلیتیک روسیه و همچنین تفکرات ناسیونالیستی حاکم بر مسئولین آن و از همه مهمتر دخالت کشورهای منطقه‌ای و فرماندهی‌های همچون آمریکا و اتحادیه اروپا و حتی رژیم اشغالگر قدس و ترکیه به دلیل اهمیت فوق‌العاده این کشور در کنار ساحل دریای خزر و اجرای سیاست حضور در منطقه و مهار اسلام‌گرایی و نزدیک شدن به دشمن دیرینه خود همواره سیاست‌گذاری حاکمان آذربایجان را تحت تأثیر قرار داده است از این رو می‌بینیم که در برخورد با مسائل منطقه‌ای و حتی جهانی فراز و نشیب‌هایی در رابطه فی ما بین وجود دارد (کیانی، ۱۳۹۹: ۹۳-۸۷).

نتیجه اینکه درست است که دیدگاه‌های رهبران دو کشور بیشتر در مسائل محلی، که آن هم متأثر از منافع ملی و علقه‌های فرهنگی و مذهبی و زبان مشترک و مسائل اقتصادی دو طرف بوده کمی به هم نزدیک است ولی در مسائل منطقه‌ای و جهانی همواره سیاست‌های تقریباً متفاوتی داشته و اختلاف نظرهایی وجود دارد که گاهی عمیق به نظر می‌رسد و عمق این اختلافات را بیشتر می‌کند. از این رو مسائل اشاره شده بالا را می‌توان در عوامل زیر جستجو نمود:

اختلاف نظر نسبت به نحوه استفاده از دریای خزر و به تأخیر افتادن فرآیند تعیین رژیم حقوقی آن.

داشتن دید منفی مسئولین و نخبگان کشور آذربایجان نسبت به برقراری ارتباط ایران با کشورهای چوچون ارمنستان، یونان و....

عدم اعتماد اندیشمندان و نخبگان کشور آذربایجان راجع به ایران و تهدید تلقی کردن آن بر سر مسائل قدیمی و اینکه خواست ایران این است که کشور آذربایجان ایالتی از این کشور باشد.

اختلاف نظر بر سر تأثیرات روابط ایران و روسیه و امضا قراردادهای استراتژیکی بین دو کشور. تأثیر اختلاف ایران با ترکیه، رژیم اشغالگر قدس، اتحادیه اروپا و آمریکا به عنوان متحدان استراتژیک کشور آذربایجان بر سر راه همگرایی دو کشور.

نفوذ بیش از حد آمریکا و رژیم اشغالگر قدس بر روی نظرگاه‌های سیاستمداران کشور آذربایجان و جلوگیری از نزدیک شدن این کشور با ایران در جهت اجرای سیاست مهار اسلام‌گرایی به‌خصوص تکمیل محاصره ایران.

مشکلات اقتصادی موجود در آذربایجان، که سیاستمداران این کشور تنها راه حل آن را در پیوستن به غرب و استفاده از تکنولوژی‌های آنها می‌دانند.

اجرای سیاست‌های متنوع و حتی متفاوت و بعضاً اشتباه توسط ایران در برخورد با آذربایجان که موجب بی‌اعتمادی و ساختن ذهنیت‌های غلط در میان مردم و نخبگان و سیاستمداران آن شده‌است.

اهم عوامل و بازیگران تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان؛

۱- عوامل همگرایی دوجانبه شامل پیوندهای ژئوپلیتیک، اشتراکات فرهنگی و اجتماعی، پیوندهای تاریخی، پیوندهای قومی، نژادی و زبانی، پیوندهای دینی و مذهبی، پیوندهای ژئواکونومیک و ژئواستراتژیک، تجارت، نفت و گاز، حمل و نقل و ارتباطات و....

۲- عوامل همگرایی منطقه‌ای و بین‌المللی مانند سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو، سازمان همکاری کشورهای ساحلی دریای خزر، سازمان کنفرانس کشورهای اسلامی و چشم‌انداز همکاری‌های دو کشور در قالب سایر سازمان‌ها و پیمان‌های بین‌المللی.

۳- عوامل واگرا داخلی ج. آذربایجان شامل تضاد ایدئولوژیکی، مسائل امنیتی، مشکلات اقتصادی، عدم ثبات در نظام سیاسی آذربایجان و ذهنیت دولتمردان ج. آذربایجان.

۴- عوامل واگرا (منطقه‌ای و بین‌المللی) مانند سیاست‌های انتقال انرژی در منطقه، تعاملات جمهوری آذربایجان با کشورهای متعارض با منافع ملی کشورمان از جمله آمریکا، رژیم اشغالگر قدس، ترکیه، روسیه و...، پیوستن آذربایجان به اتحادیه اروپا و رسیدن حدود ناتو به مرزهای شمالی کشورمان، ابهام در رژیم حقوقی دریای خزر و مسائل نفت و گاز حوزه خزر.

روش‌شناسی:

در این مقاله از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است و از آنجایی که محقق به توصیف پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان پرداخته است و ویژگی‌های آن را مورد مطالعه قرار می‌دهد نوع تحقیق، توصیفی است.

روش گردآوری اطلاعات در این مقاله، به دودسته کتابخانه‌ای (اسناد و مدارک و پویش اینترنتی) و میدانی (پرسشنامه) است. در خصوص گردآوری اطلاعات مربوط به ادبیات موضوع از روش‌های کتابخانه‌ای و جهت جمع‌آوری اطلاعات تحقیق از روش میدانی (پرسشنامه) استفاده شده است.

جامعه آماری در این تحقیق به دلیل لزوم اشراف بر روند تحولات و فضای کنونی منازعات و عوامل شکل دهنده فضای فعلی و آینده تهدیدات امنیتی جمهوری آذربایجان در رابطه با ایران از کارشناسان عالی، مدیران و مسئولین لشکری و کشوری و اساتید عضو هیئت علمی که دارای سابقه پژوهشی در حوزه آینده‌پژوهی و با مسائل کشورهای حوزه قفقاز آشنا هستند، هدفمند انتخاب و از نقطه نظرات و اندیشه‌های نخبگان تا اشباع نظرات استفاده شد که در مجموع از نظرات خبرگی ۳۰ نفر استفاده گردید.

شیوه‌ی استخراج داده‌ها و تحلیل آن: با توجه به هر یک از شاخص‌های تعیین شده برای متغیرهای تحقیق، پرسشنامه‌ای با ۲۱ سؤال تدوین گردید. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها و بازبینی آن‌ها، داده‌های حاصله کدگذاری و از طریق نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل توصیفی و استنباطی قرار گرفت.

در این مقاله به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده است؛ و پژوهش‌گر با بهره‌برداری از نتایج مطالعات و بررسی‌های صورت گرفته، فرصت تهیه مطالب پیرامون موضوع را ایجاد نموده و سپس با توجه به نظریه‌های موجود، نتایج حاصل از سؤال‌های پرسشنامه و عمق تحلیلی خود به تجزیه و تحلیل مطالب پرداخته است. به عبارتی اساس کار محقق، بر محور گردآوری کتابخانه‌ای، اخذ نظرات خبرگی و پرسشنامه استوار بوده است. بدین ترتیب محقق برای بررسی پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان از تحلیل کیفی و کمی داده‌های حاصل از پرسشنامه، جداول توزیع فراوانی، مشخصه‌های آماری و نمودارها و نیز آزمون‌های ۲ بهره گرفته است، بدین نحو که پرسشنامه‌ای بر اساس نظر گروه خبرگی تهیه و در اختیار جامعه آماری قرار گرفت و بر

این اساس از ۵۷۵ مفهوم به دست آمده در ادبیات نظری و مباحثه با صاحب‌نظران، پس از امتیازدهی گروه خبرگی در سه مرحله به شاخص‌های مذکور و با توجه به میزان امتیاز کسب شده توسط هر شاخص، تعداد شاخص‌های قابل توجه که می‌توانستند در پرسشنامه مطرح شوند به ۲۱ عنوان تلخیص یافت. همچنین میزان آلفا کرونباخ به دست آمده برای اعتبار پرسشنامه ۸۷ درصد است که نشان از اعتبار قابل قبول پرسشنامه می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

عمده پیشراندهای ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان براساس ادبیات نظری و دیدگاه مصاحبه‌شوندگان در پژوهش شامل؛

در حوزه نظامی - امنیتی؛ مهم‌ترین محورها عبارت‌اند از؛ تجهیز تسلیحات آذربایجان از روسیه، ترکیه و رژیم صهیونیستی، حضور و همکاری امنیتی - مستشاری قدرت‌های خارجی در خاک آذربایجان، استقرار پایگاه‌ها و نیروهای خارجی، قراردادهای نظامی راهبردی با اسرائیل و ترکیه، حرکت به سمت ناتو و تغییر ساختار ارتش، بحران قره‌باغ و اختلاف با ارمنستان، فعالیت گروه‌های تروریستی و تجزیه‌طلب، عملیات خرابکاری و جاسوسی علیه ایران، ایجاد چالش‌های مرزی برای مشغول‌سازی توان ایران و همسویی امنیتی با خوشه‌های قدرت خارجی.

در حوزه سیاسی؛ برجسته‌ترین محورها شامل؛ روابط راهبردی آذربایجان با رژیم صهیونیستی و ترکیه، ایران‌هراسی و ایران‌ستیزی سازمان‌یافته، غلبه نظام لائیک و سکولار در تعارض با نظام دینی ایران، نفوذ و بهره‌گیری از لابی یهودی در آمریکا و اروپا، وابستگی سیاسی به انگلیس، ترکیه و نهادهای یورو-آتلانتیک، بحران قره‌باغ و روابط ایران با ارمنستان، افتتاح سفارت آذربایجان در فلسطین اشغالی، تبدیل آذربایجان به کانون فعالیت‌های تجزیه‌طلبانه علیه ایران، سیاست «همه‌چیز بدون ایران»، و احساس ضعف و دنباله‌روی از قدرت‌های خارجی برای تضمین بقا.

در حوزه اقتصادی؛ محورها شامل؛ کریدورهای ترانزیتی و تلاش برای حذف نقش ایران، اختلافات بر سر منابع نفت و گاز دریای خزر، سرمایه‌گذاری گسترده اروپا و انگلیس در انرژی آذربایجان، تأمین انرژی رژیم صهیونیستی و تبدیل آذربایجان به منطقه کشت فراسرزمینی، وابستگی منطقه به خطوط لوله انرژی و نقش روسیه در ترانزیت، اولویت دادن به مشارکت اقتصادی با ترکیه و اروپا، حذف ایران از پروژه‌های بزرگ منطقه‌ای، تحریم‌ها و مانع‌تراشی در فعالیت‌های تجاری ایران، واگذاری پروژه‌های اقتصادی به رژیم صهیونیستی، و تلاش برای قرار گرفتن در مسیر پروژه‌های کلان چین، روسیه و هند.

در حوزه اجتماعی و فرهنگی؛ مهم‌ترین محورها عبارت‌اند از؛ سیاست تقابل مذهبی و تعامل قومیتی، فعالیت‌های پان‌ترکیستی و پان‌آذریستی همراه با تحریف تاریخ ایران، دامن زدن به اختلافات قومی در ایران، اعمال محدودیت بر فعالیت‌های فرهنگی و رسانه‌ای ایران، نفوذ گسترده ترکیه و رژیم صهیونیستی، حضور جریان‌های افراطی مذهبی و ضدشیعی، پاک‌سازی قومی ارمنه از قره‌باغ، گرایش‌های ملی‌گرایی شدید و ایده انضمام‌طلبی، جایگزینی مبانی ملی و سکولار به جای مبانی مذهبی، و تلاش برای ایجاد بی‌ثباتی قومی و دینی در ایران. در حوزه علمی و فناوری؛ محورها شامل؛ توسعه فناوری‌های نظامی داخلی و وارداتی، افزایش توانمندی پهنای و وابستگی صنایع دفاعی به تجهیزات رژیم صهیونیستی، توسعه توان تهاجمی سایبری با همکاری اسرائیل، کمک‌های فناورانه ترکیه، رژیم صهیونیستی و اروپا، ایجاد پارک‌ها و سرویس‌های فناوری در بخش‌های اقتصادی و صنعتی، توسعه فناوری‌های نفتی در دریای خزر، تبدیل منطقه سومیقات به منطقه آزاد تجاری، حضور نیابتی در کریدور تورانی، رشد شرکت‌های دانش‌بنیان و تولید محصولات فناورانه، و گسترش فناوری‌های انرژی و شبکه‌های اجتماعی جدید.

در حوزه جغرافیایی و زیست‌محیطی؛ محورها عبارت‌اند از؛ تنگنای ژئوپلیتیک آذربایجان در ارتباط با نخجوان و ترکیه، آلودگی دریای خزر ناشی از بهره‌برداری نفت و گاز و عدم پذیرش پروتکل‌های زیست‌محیطی، ایجاد کریدورهای جدید با نظارت روسیه و تغییر ژئوپلیتیک منطقه، نبود دسترسی آذربایجان به آب‌های بین‌المللی و وابستگی به ایران، تعارض ژئوپلیتیک اقتدارگرایی روسیه و چین با لیبرالیسم غرب، موقعیت ممتاز ایران در اتصال اوراسیا به آب‌های آزاد، آسیب‌پذیری مرزهای ساحلی آذربایجان، بحران آب و رودخانه ارس، ادعاهای اراضی آذربایجان نسبت به ایران و معابر نفوذی زمینی، و اختلافات حقوقی و سهم‌خواهی در دریای خزر و کریدورها.

بر اساس تجزیه و تحلیل و بررسی به عمل آمده، برای دستیابی به پیش‌رانه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان بر اساس نظر خبرگی، مفهوم‌های به دست آمده، در قالب مدل «STEEPS» قرار گرفتند و تعدادی از مفاهیم به‌تنهایی از پیام روشنی برخوردار بودند و یکسری دیگر که خصوصیات و یا وجوه مشترکی با هم داشته و یا از تواتر برخوردارند با هم ترکیب شدند سپس مواردی که حول یک محور مشترک قرار داشتند و می‌توانستند اجزا تشکیل‌دهنده یک مؤلفه باشند در قالب عناوین کلان‌تر تجمیع و با هم ادغام و در یک طبقه سازمان‌دهی شدند، سپس نسبت به نام‌گذاری هر یک از طبقات (پیش‌ران‌ها) اقدام شد؛

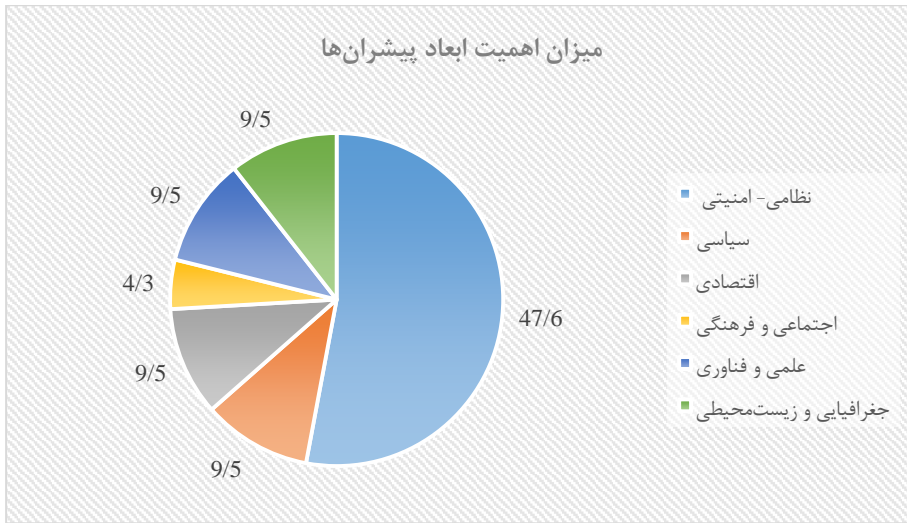
۱- یکی از الگوهای دسته‌بندی STEEPS که سرواژه‌ی شش واژه‌ی؛ امنیتی، اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، زیست‌محیطی و سیاسی است؛ STEEPS Analysis (Societal, Technological, Economical, Ecological, Variables) Political and Security

بنابراین بر اساس این فرآیند تعداد ۲۱ پیشران کلیدی؛ به‌عنوان پیشران‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا.ایران و ج. آذربایجان استخراج و به‌منظور تجزیه‌وتحلیل آماری، در اختیار پژوهش‌خوانندگان قرار گرفت؛

جدول (۱): میزان اهمیت ابعاد پیشران‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا.ایران و ج. آذربایجان

اولویت	انحراف استاندارد ^۱	درصد اهمیت تهدیدات از منظر خبرگان	میانگین اهمیت در بروز تهدیدات	گویه‌های مورد بررسی؛ پیشران‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا.ایران و جمهوری آذربایجان	نوع پیشران	شماره
		۱۰۰٪ -	۲۰ - ۰			
۶	۵,۳۸	٪۶۶	۱۳,۲	توسعه روابط با رژیم اشغالگر قدس	امنیتی- نظامی	۱
۱	۲,۶۶	٪۷۵,۵	۱۵,۱	همسویی راهبردهای ضدایرانی آمریکا و ناتو و رژیم صهیونیستی		۲
۱۰	۴,۳۹	٪۶۴	۱۲,۸	انضمام‌طلبی و تلاش برای ایجاد دالان تورانی زنگ‌زور و پیوستگی به نخجوان		۳
۴	۴,۳۲	٪۶۷	۱۳,۴	تفرقه و شکاف قومیت با رویکرد آذربایجان واحد		۴

۱- این شاخص معیار پراکندگی تلقی می‌شود. پس هرچه مقدار انحراف کوچک باشد نشانگر این است که گروه مورد مطالعه از لحاظ ویژگی مورد سنجش متجانس‌ترند.

شکل (۱) میزان اهمیت ابعاد پیشرا‌نه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان

بحث و نتیجه‌گیری

مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر، بررسی پیشرا‌نه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان، ارائه دسته‌بندی جامع از آنها و سپس تعیین اهمیت و اولویت هر یک از پیشرا‌نه‌های شناسایی شده بود. برای دستیابی به این هدف، در ابتدا پس از مرور جامعی بر ادبیات نظری و مصاحبه با صاحب‌نظران، از تعداد ۵۷۵ مفهوم احصاء شده، برای دستیابی به پیشران‌های مورد تحقیق، مفاهیم از جهت وجوه تشابه و تفاوت با هم مقایسه شدند سپس مواردی که حول یک محور مشترک قرار داشتند و می‌توانستند اجزا تشکیل‌دهنده یک مؤلفه باشند، در یک طبقه سازمان‌دهی شدند، سپس نسبت به نام‌گذاری هر یک از طبقات (پیشران‌ها) اقدام شد؛ بنابراین بر اساس این فرآیند با پالایش، ادغام و با نظر خبرگی تعداد ۲۱ پیشران کلیدی؛ به‌عنوان پیشرا‌نه‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان استخراج شد، سرانجام نیز برای تعیین اولویت و میزان اهمیت به قضاوت خبرگان گذاشته شد. لازم به ذکر است برای دسته‌بندی عوامل کلیدی و اطمینان از عدم غفلت از ابعاد مختلف عوامل کلیدی از یکی از الگوهای دسته‌بندی STEEPS است؛ استفاده شد. بر این اساس با اهمیت‌ترین پیشران در بروز تهدیدات امنیتی در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان از نظر خبرگان؛ همسویی ج. آذربایجان با راهبردهای ضدایرانی، آمریکا و ناتو و رژیم صهیونیستی برای انزوای ژئوپلیتیکی و مهار جمهوری اسلامی ایران و در اولویت بعدی؛

ایدئولوژیک زدایی و ایجاد چالش‌های مذهبی (توسعه اسلام سکولار) و تلاش برای حذف گرایش‌های مذهبی، مقابله با بنیادگرایی اسلامی ج.ا. ایران در منطقه با نگاه لائسیسته به‌عنوان پیشران با اهمیت دوم در بروز تهدیدات امنیتی در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان شناسایی گردید.

در جمع‌بندی پژوهش می‌توان بیان داشت که راهبرد صحیح در منطقه با در نظر گرفتن صرفه و صلاح جمهوری اسلامی ایران مستلزم تحلیل، بررسی و شناخت تمامی پیشران‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان و در ادامه مشخص نمودن پیشران‌های اثرگذار با اشراف کامل نسبت به تمامی بازیگران سیاسی و ذی‌نفعان است، از مهم‌ترین نتایج این پژوهش آن است که با استفاده از پیشران‌های شناسایی شده و با در نظر گرفتن میزان اولویت و اثرگذاری آنها در ساخت آینده محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان می‌توان وضعیت پایداری منطقه در آینده سنجیده و نسبت به تعیین راهکار و همچنین تبیین برنامه‌های بلند مدت، میان مدت و کوتاه مدت اقدامات لازم را انجام داد. همچنین ارائه مشاوره به سیاست‌گذاران به‌منظور تصمیم‌گیری برای اقدامات سیاسی، امنیتی، نظامی و دیپلماتیک با هدف حفظ منافع و اثرگذاری در موازنه قدرت و پیشبرد شرایط به‌سمت وضعیت مطلوب، می‌تواند با کمک گرفتن از نتایج این پژوهش محقق گردد. لزوم توجه مسئولین، برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان به پیشران‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و ج. آذربایجان امر بدیهی و مورد نیاز در راستای تأمین امنیت منطقه، حفظ صلح و ثبات، تعامل حداکثری با همسایگان و همچنین قطع دست دشمنان به‌ویژه آمریکا و رژیم صهیونیستی از منطقه است.

بر اساس نتایج به‌دست آمده در این مقاله و با توجه به فرصت‌ها و محدودیت‌های موجود، پیشنهادهای زیر جهت انجام مطالعات آتی در این حوزه مطرح می‌گردد:

نظر به شناسایی مهم‌ترین پیشران‌های ساخت آینده در محیط امنیتی ج.ا. ایران و جمهوری آذربایجان پیشنهاد می‌گردد پیشران‌های تأثیرگذار احصایی در یک بستر مطالعاتی جامع مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد و سناریوهای محتمل درباره‌ی آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان تدوین گردد.

در پژوهش‌های بعدی به بررسی اولویت‌بندی سناریوهای محتمل و تدوین نظام هشدار دهی درباره‌ی وقوع هر کدام از سناریوهای محتمل پرداخته شود.

فهرست منابع

- اعظمی، هادی و سلطانی، محسن. (۱۳۹۶). پارامترهای سیاسی-امنیتی مؤثر بر افزایش وابستگی ژئوپلیتیکی جمهوری، آذربایجان به ایران؛ با تأکید بر منطقه خودمختار نخجوان، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست. ۶ (۳۲): ۱۰۷-۱۳۱.
- بیک بیلندی علی‌اصغر. (۱۳۹۵). *تأثیر عوامل ژئوپلیتیک در یای خزر و تأثیر آن بر راهبردهای دفاعی ج.ا.ا.* رساله دکتری، دانشکده دفاع ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- پوراحمدی میبدی، حسین و بدین، محمد. (۱۳۹۹). عوامل تأثیر گذار بر روابط ج.ا. ایران و ج. آذربایجان از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۱۶، فصلنامه علمی رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی. ۱۱(۳): ۱۱۵-۱۴۶.
- خوزین، حسن. (۱۴۰۰). *تبیین راهبردی پیامدهای امنیتی ناشی از حضور کشورهای منطقه ای و فرمانطقه‌ای در جمهوری آذربایجان و ارائه راه‌کار مناسب.* رساله دکتری، دانشکده دفاع ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- جعفری‌نیا، (۱۴۰۰). *تحلیل تحولات نظامی حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ و تأثیر آن بر امنیت نظامی جمهوری اسلامی ایران، مطالعات گروهی شماره ۸، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا.*
- راهنجات، می‌تراو کبیری، حسن. (۱۳۹۷). *واکاوی عوامل اقتصادی-امنیتی واگرایی روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست.* ۷(۲۵): ۹۵-۱۲۲.
- ربوندی، رضا. (۱۳۹۸). *ارائه الگوی ارتقا جایگاه ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه با تأکید بر نیازهای امنیتی دفاعی، رساله دکتری، دانشکده دفاع ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی.*
- قزلباش، جواد. (۱۳۹۶). بررسی ساختار نظم امنیتی خلیج فارس در چارچوب روابط ایران و عربستان با تأکید بر نقش آمریکا در منطقه، فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی امنیتی دانشگاه جامع امام‌حسین (ع). ۶ (۱): ۳۱-۱.
- کاظمی‌پور دهبنه، علی و همکاران. (۱۳۹۹). *الگوی توسعه روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد ژئوپولیتیک در راستای ارائه یک مدل راهبردی در سیاست خارجی ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای).* ۱۰(۴): ۶۹۰-۶۵۸.
- کیانی، مسیح‌الله. (۱۳۹۹). *عوامل مؤثر در ارتقا همکاری دفاعی جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان، پایان نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا.*

- موسوی شهیدی، سید مهدی و احمدی کروج، سید عباس. (۱۳۹۸). زمینه‌های تعامل رقابت و تنش در روابط ژئوپلیتیکی ایران و آذربایجان، *فصلنامه روابط خارجی*. ۱۱(۴۲): ۸-۸۶.

- نصیرزاده، عزیز و همکاران. (۱۴۰۰). سناریوهای راهبردی صحنه‌های جنگ آینده جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش*. ۱(۱): ۵۳-۸۲.